

Csicsics Anna – Mravik Patrik Tamás – Oláh Gábor

Történész a tiszta szobában – Beszámoló a Hajnal István Kör 2018. évi konferenciájáról

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület (HIK) harminckettedik alkalommal Szentendrén rendezte meg éves konferenciáját 2018. augusztus 30. és szeptember 1. között, nem kevesebbet vállalva, mint hogy reflektáljon az „örökség, történelem, társadalom” sokrétű és bonyolult viszonyára és összefüggéseire. Kétségteljesen tudatos választás eredménye, hogy a konferenciát a témához kapcsolódó helyszínen szervezték, a Skanzennek és a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóságának is helyet adó Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. A program újjátadásának számított – Tomka Béla elnök szavaival élve – „a gettóba szorult doktori szekció” fősodorba való áthelyezése. Ez a gesztus – és a fiatal kutatók munkájának elismerését szolgáló Benda Gyula-díj átadása is¹ – szervesen illeszkedik abba az évekkel ezelőtt megkezdett folyamatba, aminek köszönhetően a HIK egyre fontosabb fóruma a pályájuk elején járó társadalomtörténészeknek is.²

A konferencia előzményeként 2017 őszén a HIK szervezésében Sonkoly Gábor és Erdősi Péter tartott előadást az örökség és történelem elméleti, megközelítésbeli, intézményi kapcsolatáról, illetve az örökség tematikájú társadalomtörténeti kutatások irányairól, lehetőségeiről.³ A történettudomány és a kulturális örökség tudományterületei közötti párbeszéd elmélyítésének szándéka tükröződött a tematikus blokkok címein is: ígéretes módon olyan fogalompárokat választottak, amelyek egyikét a hagyományosabb történettudományos fogalomkészletre jellemző, míg a másikat a kulturális örökség és a „fordulatok” utáni történetírói érdeklődés számára is meghatározó fogalomkészlet adta („emlékezet/politika”, „történetírás/örökség”, „közösség és hagyomány”). Már a programfüzetből látszott az is, hogy a heterogénebb, sokrétűbb előadásokból álló szekciók mellett egységes tematikus határterülettekként jelenhetnek meg az „ipari örökség”, a város- és tértörténet („szimbolikus térhasználat”, „épített örökség”),

¹ A Benda Gyula-díjat 2018-ban Szilágyi Adrienn kapta *Az uradalom elvesztése – Nemesi családok a 19. századi Békés megyében* című munkájáért.

² A szombat délelőtti három szekcióban tizenhat előadó mutathatta be jelenlegi kutatását, diszsertációját innen és túl. Bár témaválasztási szabadságukat semmi nem korlátozta, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az örökség milyen kiemelkedő pozíciót élvezett előadásai között. Ez természetesen valamilyen adaptációs fegyelemnek is betudható, ám a fogalom térhódításának egyik indikátoraként is tekinthetünk rá.

³ Az *Örökség és történetírás* című beszélgetést 2017. október 26-án Budapest Főváros Levéltárában tartották a Hajnal-estek rendezvénysorozat keretében.

valamint az archívumok, múzeumok története és gyakorlata („örökség a [köz]gyűjteményekben”).

A konferenciafelhívás világosan rámutatott a történettudomány és a kulturális örökség területe közötti viszony problematikus jellegére: arra hívta fel ugyanis a figyelmet, hogy az örökség egyfelől mint ernyőfogalom központi tudományos kategóriává lépett elő, másrészt az örökségesített múltat a közösségi identitás szolgálatába állító gyakorlat alapvetően eltérhet a tudományos igényű múltreprezentáció bevett formáitól. Ennélfogva a HIK szerint az örökség fogalmával való szembesülést a történetírás sem kerülheti meg. Az egyesület szélesre tárta a tematikát, ami nem csupán a javasolt témakörök bő választékában,⁴ hanem a konferencia *Örökség – történelem – társadalom* címében is megmutatkozott. A Kör a múltban is szorgalmazta a hazai történetírásban még kevésbé bejáratott tudományos megközelítések, kutatási területek adaptálását (mentalitástörténet, mikrotörténelem, pszichohistória stb.), de még ehhez képest is nagyobbat vállalt a már Magyarországon is formálódó, intézményesülő tudományágként/tudományos paradigmaként számontartott kulturális örökség fogalom beemelésével. Ez a kiindulópont ugyanakkor magában hordozta a lehetőséget, hogy a résztvevők pozicionálják a társadalomtörténet és a kulturális örökség kapcsolatát és helyét a magyar bölcsészettudományos diskurzusban.

Az interdiszciplinaritás és a tudományterületek közti diskurzus létrehozásának célkitűzését mutatja, hogy a két plenáris előadás megtartására nem a szűken vett társadalomtörténeti szcena szakértőit kérték fel, hanem a műemlékvédelem, illetve a néprajztudomány és örökség-menedzsment egy-egy jeles képviselőjét. Lővei Pál és Csonka-Takács Eszter⁵ egészen más nézőpontból közelített a kulturális örökség jelenségéhez. Lővei gondolatmenetét a műemlékvédelem intézményrendszerének leépítésére és jelenlegi állapotára fűzte fel, elemzésében a leépülés folyamata a kulturális örökség fogalmának elterjedésével állt párhuzamban, sőt „kísértetiesen egybeesett azzal”. Az örökség térhódításának legfőbb problémáját a fogalom definiálatlanságában ragadta meg: miszerint a „bolyhos-

⁴ Úgy mint: 1. Az örökség mint fogalom története és történetisége/a történeti tudományok viszonya az örökséghez; 2. a társadalom viszonya a kulturális örökséghez, illetve azon belül a történelmi hagyományhoz/az örökség megalkotásának szintjei/oktatás- és művelődéspolitikai; 3. közösségek által létrehozott/hagyományozott örökség; 4. urbanizáció, épített örökség és történelmi táj; 5. ipari örökség; 6. az emlékezet helyei/emlékezethelyek/műemlékek, emlékművek, emlékhelyek; 7. szimbolikus térhasználat a múltban/kultuszok és kultuszhelyek; nyilvános terek és birtoklásuk; 8. muzeológizált örökség / az örökség múzeumi értelmezései egykor és ma; 9. negatív történelmi örökség és feldolgozása/szembenezés a múlt problematikusságai fejezeteivel; 10. az állam és a politika viszonya az örökséghez; 11. emlékezetpolitika és örökség/múzeumok és más közgyűjtemények. <https://hajnalkor.hu/content/orokseg-tortenelem-tarsadalom-hik-2018-konferencia-felh%C3%ADvása> – utolsó letöltés: 2019. február 18.

⁵ Lővei Pál művészettörténész, 2013-tól az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének tudományos tanácsadója. Csonka-Takács Eszter etnográfus, 2009-től a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság vezetője.

ság”⁶ csupán eufemizmus a „parttalanság” elfedésére. Az előadó egyben egy olyan örökség-fogalmat konstruált, amelyet kibékíthetetlen ellentétbe állíthatott – az általa képviselni kívánt műemlékvédelmi szakmaisággal, amely kihívójával ellentétben a történeti hitelesség letéteményese.⁷ Csonka-Takács a hazai szellemi kulturális örökség védelmének és bemutatásának gyakorlatát vázolta, aminek orijójában az egyes örökségközösségek állnak – ezek egyszerre képezik a szellemi kulturális örökség legfontosabb alapértékét, illetve a koncepció legproblematicusabb pontját. Az előadásban különböző típusú közösségfogalmak jelentek meg, mint az UNESCO technikai szövegeiben szereplő, vagy a hazai szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére való bejutási és felvételi eljárás során – a pályázók által – meghatározandó közösségfogalmak. Az előadás azt a benyomást keltette, hogy a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság az elbírálási folyamatban nem teszi reflexió tárgyává a fogalom meghatározását, így a látszólag alulról építkező önidentifikációs közösségfogalom összekeveredik az intézményi logika dekontextualizáló közösségdefiníciójával.

Mindkét előadásról elmondható, hogy az örökségfogalmat konkrét intézményrendszerhez, szakmai közegehez kapcsolta, továbbá eltérő fogalmi és érték-készlettel dolgozott, így az elhangzottak monológ jellege dominált, nem igazán kínálva lehetőséget a dialógus kialakítására. Bár felsorakoztak egymás mellett a diszciplínák, a maguk módján reflektáltak is a problematikára, de köztük interakció nem volt felfedezhető. Ezt az érzetet az is erősítette, hogy a vitaindító előadások vita nélkül zárultak.

A kulturális örökség fogalma által lefedett jelenségek szerteágazósága, a terminus tudományos és köznyelvi jelentéseinek összegabalyodása az elemzési szempontok kialakítása elé is kihívást állít, ezért egy olyan kiindulópontot választottunk a konferencia bemutatásához, amely az előadók örökség-fogalmára épít. Azért is tarjuk fontosnak a kérdést, mert a konferencián számos formában hivatkoztak a fogalomra, kulturális vagy történelmi örökségként, a történelem/történetek szinonimájaként. A történelem és örökség összefonódásának, illetve szétválásának bonyolult dinamikája már ezekben a kifejezésformákban is szembeötlő. Ahogy a társadalomtudomány számos esetben mindennapi kifejezéseket tesz esz-köztára részévé, ezeknél a megfogalmazásoknál is felmerül a kérdés, túljutnak-e egyszerű, hétköznapi jelentéstartalmaikon, formális használatukon, és képesek vagyunk-e általuk közelebb jutni a megváltozott multszemlélethez és a történe-

⁶ Utalás Sonkoly Gábor *Bolyhos tájaink – a kulturális örökség történeti értelmezései* című munkájára. Sonkoly 2016.

⁷ Lővei abból indult ki, hogy Magyarországon a független műemlékvédelmi intézményrendszer mostanra gyakorlatilag megszűnt létezni, narratívájában ugyanakkor kevésbé hangsúlyozta a folyamat mögött húzódó politikai szándékot. Érdekes kérdés lenne, hogy a jelenlegi magyarországi politika céljai és módszerei a múlt értelmezésében mennyiben építenek a kulturális örökség paradigmájának térhódítására, amelynek egyik legfőbb jellegzetessége, hogy minden múltbeli eseményt magába szív, amiket a különböző aktorok céljainak megfelelően szelektálhatnak és használhatnak.

lem új funkciójához. Jól illusztrálja ezt a szemléletváltást, illetve az örökség és a történelem között húzódó távolságot David Lowenthal gondolata:

„a történelmi tudás és az örökség egyaránt a jelen világához közelíti a múltat, ám az előbbi a megértést kívánja elősegíteni, az utóbbi viszont a hasonlóság megteremtését tekinti céljának. [...] Az örökség esetében [...] az aktualizálás nem csupán szükség, hanem fontos erény is, amely termékeny kapcsolatokat hoz létre a régi korok világával.”⁸

A Lowenthal által hangsúlyozott distinkció is jelzi, hogy az örökség fogalmában a történelmi rekonstrukción, interpretáción túl e tudás jelenben elfoglalt helye, szerepe is hangsúlyossá válik. Az intézményes módszertani szabályok szerint működő történettudományhoz képest a kulturális örökség nemcsak rugalmasabban értelmezi a múltat, de adott esetben képes formálni, és különböző célok szerint felhasználni; a rugalmasabb kulturális örökség mostanra nemcsak a társadalmi szintéren lett a történelem versenytársa, hanem a történetírás mezejébe is belépett, ezáltal kihívás elé állítva a szakma képviselőit.

A konferencia maga is tükrözte a kulturális örökség fogalmának rugalmasságát és jelentésmezőjének fluiditását, diverzitását. A széles skálát felölelő témasokaság alapján egyfelől a konferencia sokszínűségét lehet kiemelni, másfelől kikristályosodott vezérfonalának, karakterének hiányosságát lehetett érzékelni. Az örökség sok esetben lényegileg nem vált el a hagyományos történettudomány lezártágában elképzelt „múlt” fogalmától, az „öröksége” szóval helyettesítve a „története” kifejezést – nem reflektálva a fogalom változó, feldúsuló jelentésmezőjére. Egyes előadásokban az örökség címkeként, „brandként”, legitimációs ernyőként jelent meg, más esetekben az előadók elméleti háttérrel nélkülöző behelyettesítés formájában használták („intézményesült hagyomány”, „megtört hagyomány”, „emlékezet”, „hordozó nélküli múltemlék”, „magatartásforma”), és továbbra is az általuk biztosan ismert, évtizedek óta bevett tudományterületi mezőben (várostörténet, helytörténet, eszmetörténet, művelődéstörténet) helyezték el kutatásaikat.

A konferencia tehát mindenekelőtt a kulturális örökség kapcsán kínálkozó témasokaságot illusztrálta. Voltak azonban olyan előadások is, amelyekben valóban előtérbe került a kulturális örökség konceptualizált aspektusa is, a továbbiakban főként ezekre összpontosítunk. Az örökséggel kapcsolatos lényegi reflexiók ezekben az esetekben elsősorban a történelmi idő problematizálásán keresztül jelentek meg. Idesorolhatjuk részben a két szekciót lefedő ipari örökséget. A résztvevők az ipar- és gyártörténelmi kutatásokon túl nyitottak az ipari örökség terminológiája felé,⁹ gyakorlati (több esetben nemzetközi) példákkal is megterő-

⁸ Lowenthal 2004a: 463–464.

⁹ Az ipari örökség megőrzésének módszertanát a 2003-as Nyiznyij Tagil Karta fektette le (<http://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf>). Az ipari örökség ez alapján meghatározott vizsgálati lépcsőit Németh Györgyi foglalta össze. Ennek a kutatási megközelítésnek

sítették az elméleti hátteret. Az elhangzottak alapján ugyanakkor nem rajzolódtak ki az örökségkezelés lehetséges stratégiái: hogyan válhat az igény tényleges cselekvéssé, kik vállalják ennek feladatát, a feltérképezésre váró múlttöredékek hogyan kerülhetnek tényleges megőrzésre; egyáltalán megőrizhető-e ezek az emlékek, és milyen szerep hárulhat ebben egy elméleti-tudományos közegre. A szerbiai Bor esete éppen arra világított rá Csapody Tamás előadásában, milyen nehézségekbe ütközik az ipari örökség szempontjának érvényesítése, ha egy adott korszak technikai teljesítménye egyben emberi életek feláldozásával jár. Mennyiben emlékeztethet ugyanaz a helyszín az ipar sikerére és a munkaszolgálatra, milyen jelentésrétegei vannak a helyi közösség, a magyarság vagy épp a zsidóság vonatkozásában?¹⁰

A szimbolikus térhasználat és az Épített örökség szekcióban az egyes épületek, terek funkcióváltásainak problémája illeszkedett a konferencia tematikájához – bár e releváns megközelítés számos lehetőséget tartogatott, az előadásokban jobbra kihasználatlanul maradt. A gondolatmenetek többnyire kitekintés nélkül zárultak, pusztán egy kronológiai ív mentén lineárisan építkező, funkcióváltások deskriptív ismertetésével tarkított érdekes helytörténeti adalékokat szolgáltatottak.¹¹ Érdemes ugyanakkor kiemelni Németh Krisztina előadását, amelyben a funkcióvesztett objektumok leépülő tárgyi környezetének „kényszerítő örökségére” mutatott rá. Előadásában egy egykori laktanyában végzett szociológiai kutatás eredményein keresztül vázolta, hogyan vált az épületegyüttes marginalizált térré, a leszakadó társadalmi rétegek helyévé és menedékkévé.¹²

A történettudománynak a múltrekonstruáló, illetve a kulturális örökségnek a jelenre vonatkozó, megőrzési, felhasználási, bemutatási célokat, módokat is magába foglaló szemlélete közötti híd megteremtésének célkitűzése tükröződött a közgyűjtemények szekciójában is. Számos előadásban az összegyűjtött tárgyak történettudományos interpretációja mellett súlyt kaptak a gyűjtés módjára, lehe-

---

már csak egy eleme a gazdaság-, ipar-, gyár-, és technikatörténeti elméleti kutatás, az kiegészül a jelenben minket körülvevő ipari örökségnek számító objektumok, tárgyak, technikák, technológiák szakszerű felmérésével, dokumentációjával, megőrzésének, holisztikus védelmének megtervezésével és szervezésével. (Németh 2005: 27–46.)

¹⁰ Csapody Tamás: *Történelmi és ipari örökség Borban. (A bori munkaszolgálat történeti és ipari öröksége).*

¹¹ Hasonló benyomásunk volt az „Emlékezet helyei” szekcióval kapcsolatban is, ahol jobbra helytörténeti érdekességeket tudhattunk meg egyes magyarországi településekre vonatkozóan. A cím megidézte és felkínálta a Pierre Nora munkásságához kapcsolható és a kulturális örökség paradigmájának meghatározó elméletét képező emlékezhely fogalmát. Nora megközelítése lehetőséget jelentene az elsősorban emlékművekkel, a megemlékezés tereivel foglalkozó előadások továbbgondolására, az emlékezés megváltozott közege, társadalmi szerepe szempontjainak figyelembevételére. Az emlékezhelyek olyan „sűrűsödési pontok” (lehetnek valós fizikai terek, tárgyak, szimbólumok, dokumentumok, de akár elvont fogalmak is), melyekhez az idő múlásával szimbolikus jelentések, események kapcsolódnak. E helyek (*lieux*) az emlékek hordozóivá válnak, átvéve annak a társadalmi közegnek (*milieu*) a szerepét, ami korábban az emlékeztetés szerepét betöltötte (mint például a család). Nora 2010: 13.

¹² Németh Krisztina: *Építészeti örökség vagy élő panoptikum? A marginalizáció kényszerítő öröksége egy vidéki város laktanyájának példáján.*

tősegeire, valamint a tárgyakhoz kapcsolódó jelentések, tartalmak időbeli változásaira vonatkozó kérdések is. Huhák Heléna a holokauszttal tárgyi öröksége összegyűjtésének, kutatásának és értelmezésének témáján keresztül mutatta be a tárgyak újrafelfedezésének folyamatát (*material turn*), amely a tárgyakat már nem csupán a lezárt múlt lenyomataként képzei el, hanem egy változó szociokulturális közeg által formált, „élő” emlékként. A „tárgyak társadalmi életén” keresztül a hozzájuk kapcsolódó változó jelentések, funkciók és gyakorlatok is láthatóvá válnak.¹³

A történettudomány és a kulturális örökség lehetséges kapcsolódási pontjai között az egyik legkomolyabb potenciállal az emlékezet aspektusa bír, amely fogalommal mind az örökség, mind a „fordulatok” utáni történetírói irányzatok gyorsan felvértezték magukat. Viszonylag kevés kivételtől eltekintve (ide tartozik az imént említett előadó is) kevesen próbálták a történeti időt az emlékezet által mozgásba hozni, az megmaradt a múltrekonstrukciót szolgáló eszközök egyikének. Érdeemes két olyan példát kiemelni, ahol az örökség szemléletmódja mégis képes volt élővé tenni a történeti múltat, az emlékezet ezáltal nemcsak a múlt forrása, de a kutatás tárgya is lett. Turóczy Márk a „Három tavasz” szobrainak vizsgálatán keresztül mutatott be egy olyan esetet, ahol az állami emlékezetpolitika felülről létrehozott, mesterséges „emlékkonceptiója” nem volt képes a közösségi emlékezet részévé válni, és az emlékeztetés helyeit emlékezhelyekké formálni. A jelen nézőpontjából a folyamatot az teszi még érdekesebbé, hogy éppen a szobrok mögötti jelentés, illetve a velük való azonosulás hiánya vezetett megőrződésükhöz, ezért nem tüntették el őket mint a gyűlölt diktatúra emlékeit, lenyomatait.¹⁴ Takács Tibor előadásában az emlékezet ugyancsak az örökségesedés/örökségesítés folyamatában vált meghatározó tényezővé. Az előadó az állambiztonsági iratok örökségesülésének útját mutatta be a hozzáférésről, a nyilvánosságról és a lusztrációról szóló közéleti vitákon keresztül. Az emlékezetpolitika végül intézményesítette a „terhes örökséget”, és a kutatások helyét „kollektív információs kárpótlásként” definiálta. Mégsem a kutatások eredményei és az abból eredő kárpótlás váltak az emlékezet helyévé, hanem az archívum töredékessége nyomán maga a hiány – ezt a hiányt vette birtokba a magyar társadalom.¹⁵

* * *

Bár az kérdéses, hogy a kritikai örökségtudomány egy kidolgozott módszertannal rendelkező diszciplína lenne, az általunk már idézett Lowenthal gondolatai talán közelebb segíthetnek annak kérdésfelvetéseihöz. A múlt aktualizációjának problematikája valójában mindig is részét képezte a történeész előtt álló kihívá-

¹³ Utalás az előadó által kiemelt *The Social Life of Things* című könyvre (Appadurai 1986). Így válhat egy tárgy megőrzésének és értelmezésének kulcskérdésévé maga a megőrződés folyamata, ami sok esetben a tárgy funkciójának megváltozását eredményezte. (Huhák Heléna: *A holokauszttal tárgyi reprezentációja.*)

¹⁴ Turóczy Márk: *Emlékművek emlékek nélkül – A „Három tavasz” emlékezetpolitikai konstrukciójának megjelenése a köztéri szobrokban.*

¹⁵ Takács Tibor: *Terhes örökség, avagy a történelem helye: az állambiztonsági iratok 1990 után.*

soknak. A digitalizált-információs társadalomban a történeti tudások elburjánzásával ez még inkább felerősödött, és a múlthoz való hozzáférhetőség tömegessé válásával a történész már régen nem az egyedüli közvetítője és értelmezője annak. Ez a gondolat világít rá arra a – Lowenthal által leírt – kihívásra, hogy az „aktuális célokhoz igazítható” és a „haladásba vetett hit elenyészésével, vigasztaló hagyományokat kínáló” örökség egyre nagyobb teret hasít ki a múltrekonstruáló történész társadalmi hivatásából. A terjeszkedő, aktuális – gazdasági, politikai – érdekek mentén felhasználható, „nem kritikai vizsgálódások alapján, hanem a hatékonyságához” mért örökség növekedő súlyának és társadalomalakító szerepének belátása pedig elvezethet ahhoz a kritikai történeti attitűdhöz, hogy a „szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtató”, sok esetben dekontextualizált, elferdített vagy teljesen meghamisított örökség- vagy múlttöredékeket kritikusan értelmezni, árnyalni tudja.¹⁶ Ez a történész – hogy a helyszín által inspirált képzelő kép – már nem teljesen naivan lép majd be a *tiszta szobába*, azt képes lesz a kritikai reflexió tárgyává tenni.

A Skanzenben rendezett HIK-konferencia egésze egyrészt azt az érzetet keltette bennünk, hogy az örökség szemléletmódja által kínált önreflexiós lehetőségek kihasználatlanul maradtak. Talán az ambiciózus célkitűzések is ráerősítettek erre, hiszen a tágan kezelt témaválasztékban a közös fókusz nem körvonalazódhatott igazán. Mindennel együtt fontos lépés volt az általunk Lowenthalhoz kötött kritikai örökségtudomány irányába: egy tudományos közeg ismerkedése volt egy problémakörrel. Ehhez az előadók elsősorban a jól bejártott, biztos tárházból válogattak, mégis megpróbáltak kapcsolódási pontokat találni hozzá, még ha ez sokszor csak a fogalmak átvételében mutatkozott is meg. Másrészt a konferencia valóban rámutatott kapcsolódási lehetőségekre a történelem és a kulturális örökség között egyes fogalompárokon keresztül (hagyomány/emlékezet, város- és helytörténet / városi örökség, ipar- és gyártörténet / ipari örökség, eszmetörténet/diskurzus), ami jó alapul szolgálhat a további kritikai vizsgálatoknak.

A tét nem kevesebb, mint a múlt, a történeti tudás 20. század második felétől rohamosan átalakuló társadalmi szerepének, befogadásának, funkcióinak megértése, kritikai vizsgálata – ebből következően pedig a történész szerepének és társadalomhoz való viszonyának újrapozicionálása.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Appadurai, Arjun (ed.) 1986: *The Social Life of Things – Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁶ A bekezdésben idézett szövegrészeket (a mondat szerkezetnek megfelelően formálva) David Lowenthal *Az örökség rendeltetése* című tanulmányából idéztük. Az oldalszámok kronológiai sorrendben: Lowenthal 2004b: 57, 55, 60, 56.

- Lowenthal, David 2004a: Az örökség rendeltetése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 55–85.
- Lowenthal, David 2004b: Az örökség megteremtése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 463–493.
- Németh Györgyi 2005: Ipari örökség és városkép. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. (16.) 3. 27–46.
- Nora, Pierre 2010: *Emlékezet és történelem között – Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Sonkoly Gábor 2016: *Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezései*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.